

І. М. Власюк
Житомирський державний університет
ім. Івана Франка, Україна

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І ДЕРЖАВНА ВЛАДА НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА В БІЛОРУСІ У ХІХ СТ.

Власюк І. М. Православна церква і державна влада на Правобережній Україні та в Білорусі у ХІХ ст.

У статті на основі наукового доробку сучасних українських, білоруських та російських істориків зроблено спробу аналізу проблем становища Православної церкви на Правобережній Україні та в Білорусі у ХІХ ст., відносин її з державною владою.

Ключові слова: Православна церква, Греко-уніатська церква, Римо-католицька церква, Правобережна Україна, Білорусь, самодержавна влада.

Проблемі розвитку Православної церкви на Правобережній Україні та в Білорусі у ХІХ ст. присвячена низка праць сучасної української, білоруської та російської історіографії. Українські історики аналізують часто її становище у контексті досліджень становища Греко-уніатської та Римо-католицької церков у ХІХ ст., намагаючись об'єктивно висвітлити складні та суперечливі аспекти їхньої діяльності, конфесійну політику російського самодержавства щодо них тощо. Білоруські та російські дослідники теж активно досліджують становище православної та інших церков у цей період, про що свідчать відповідні публікації.

Метою цієї статті є спроба аналізу складних, проблемних аспектів становища Православної церкви на Правобережній Україні та в Білорусі у ХІХ ст., відносин її з державною владою, що стали предметом досліджень сучасних істориків.

Одна з таких проблем – це питання добровільності переходу уніатів у лоно Православної церкви наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. Слід відмітити той факт, що наприкінці ХVІІІ ст. найбільше тих, хто з унії добровільно перейшов у православне віросповідання було у Волинській та

Подільській губерніях, найменше – на території Білорусі, де був більш тривалим польсько-католицький вплив (наприклад, у Мінській єпархії було приєднано таким чином у 1795 р. лише 1/5 усіх уніатських приходів). У Могильовській та Полоцькій губерніях процес активізувався у 1794–1795 рр., коли було приєднались 110 тис. осіб. Також необхідно підкреслити, що і на Правобережній Україні, і в Білорусі цьому чинилися значний опір та протидія з боку польських поміщиків та ксьондзів [1, с. 196]. У подальшому доля уніатських приходів була складною, оскільки вони стали об'єктом боротьби між Православною та Римо-католицькою церквами, а також певного тиску з боку влади.

Окремі українські історики у своїх працях показують, що цей процес, при усій його проголошеній добровільності, насправді відбувався з використанням адміністративного тиску та примусу з боку російської влади. Ми не можемо замовчувати ці факти, що мали місце у названому процесі. Однак, виникає інше питання.

Якою ж дійсно була свідомість переважної більшості тодішнього уніатського населення на Правобережній країні та в Білорусі при переході у православ'я? Білоруська дослідниця Любов Левшун зазначає, що саме вірність православній вірі та відповідний спосіб життя у XVII–XVIII ст., а не соціальний статус визначали цінність та аксіологічний статус людини у культурній спільноті. З її точки зору, очевидним є те, що поширення уніатства, полонізація та латинізація культури «русинів» у Речі Посполитій стали причиною згасання та переривання традицій споконвічної на білоруських землях православної культури. Тому можна погодитись з думкою дослідниці, що московське православ'я відіграло у подальшому корегуючий вплив на ці процеси, що стали основою подальшої білоруської культурогенези [2].

Український історик О. А. Буравський дійшов висновку, що в умовах етноконфесійних трансформацій, здійснюваних царською владою на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XIX ст.), панівні кола Речі

Посполитої використовували Греко-уніатську церкву як знаряддя викорінення православ'я й насадження латинського католицизму; римо-католицьке духовенство та польські поміщики намагалися будь-якою ціною затримати перехід уніатів до православ'я [3, с. 6].

Не можна обійти увагою окремі складні аспекти пристосування Православної церкви до системи нової влади російського самодержавства у XIX ст. Насамперед необхідно звернути увагу на те, що церква зіткнулась з новим для неї канонічним устроєм, встановленим в Росії ще у XVIII ст. Петром I: відсутністю патріаршества, синодальним управлінням церквою. На думку В. А. Теплової, це вело до поступового перетворення церкви в особливе державне відомство з усіма відповідними негативними наслідками для неї [4]. Ліквідація партріаршества, на думку окремих дослідників церкви, суперечила священним канонам, що передбачали очолення церкви однією особою [5].

Ще одна проблема, що потребує більш глибокого, всебічного аналізу – це проблема взаємовідносин між російською владою та Православною церквою у названий період. На наш погляд, вона не має розглядатись виключно з позицій владних відносин, оскільки сама церква та православна віра відігравали з часів раннього середньовіччя та періоду становлення Московської централізованої держави роль визначального чинника формування свідомості, морально-ціннісних орієнтацій російського суспільства. Так само було і в Україні та Білорусі, незважаючи на постійне насадження католицизму.

Сучасний російський дослідник О. Ф. Гавриленков обґрунтовує тезу про те, що православ'я мало особливий статус в Російській імперії як державоутворююча релігія. Історія Росії, процес її духовного становлення, доля російської державності та культури тісно пов'язані з православною вірою. Православ'я, на його думку, історично є «ровесницею» російської державності, її духовною основою [6].

Це розуміли і московські князі XIV–XV століть, які прагнули залучитись підтримкою церкви та її видатних служителів, і російські імператори XIX

століття. Варто згадати про те, що, незважаючи на свій складний, суперечливий спосіб життя, вони в основі свого глибинного світогляду завжди звертались до православної віри, ставились до неї з великою повагою. Свідченням цього є маловідомі факти з життя російських імператорів Олександра I, загадковість смерті якого є предметом різних історичних версій (легенда про праведного старця Феодора Кузьмича); Миколи I (його поїздки до Києво-Печерської лаври, зустрічі із старцем Феофілом) та ін. На наш погляд, враховуючи те, що церква являла собою складний духовний організм, який існував у суспільстві, зі своєю провідною місією та завданнями щодо наближення людей до Бога – необхідно відмітити, що її відносини з владою щодо підпорядкування державі не мали виключно абсолютного характеру, а скоріш за все характер складної взаємодії. Державна влада у XIX ст., зазначає архієпископ Афанасій (Мартос), відносила до духовних осіб з повагою та увагою, надаючи їм усіляку підтримку. У зв'язку з цим потребує певного переосмислення питання, чому російське самодержавство стояло на позиціях захисту та підтримки Православної церкви на Правобережній Україні та в Білорусі у XIX ст., а також чому воно розвинуло теорію офіційної народності [5].

Окремі російські дослідники дійшли висновку, що в Російській імперії у XIX ст. державна політика мала яскраво виражений релігійний характер, закріплений у формулі «православ'я–самодержавство–народність», однак відносини ці були далеко не «сімфонічними». Незважаючи на свій духовний вплив на підданих імперії, Російська Православна Церква, з іншого боку, у XIX – на початку XX ст. втратила можливість творчо вирішувати деякі важливі проблеми, зокрема соціального служіння суспільству та освіти населення. Створюючи умови для перетворення православ'я у державну структуру, влада тим самим віддаляла церкву від народу, формалізувала його вплив на суспільство [6].

На думку українського дослідника О. Клименка, утрата самотійності Церкви зрештою виразилася в тому, що в Синодальний період, незважаючи на

зовнішнє її благополуччя, богословська діяльність мала найчастіше охоронний характер, була консервативним захистом істин православ'я від західних впливів. Аналізуючи промови графа С. Уварова щодо теорії «православ'я–самодержавство–народність», автор зазначає, що ідеалом і вихідним принципом, і метою в ній було самодержавство, що мало православну віру й народний побут як свою опору. Принцип «симфонії влади» передбачав чітке розмежування областей повноважень світської й духовної влади при гармонійній і любовній взаємодії між ними. При цьому, з точки зору автора, існувала чимала небезпека приписати державі релігійний зміст і значення, а церкві – державні функції та завдання, що їй не властиві й внутрішньо її розкладають [7, с. 107, 110].

Національно-культурна політика російського уряду мала своє ідейне начало, як правильно зазначив у своєму дослідженні український історик В. В. Денисюк. Хоча влада і використовувала польсько-українські конфлікти для зміцнення своєї присутності на Правобережній Україні, однак вона ж захищала українських селян православного віросповідання від експлуатації їх землевласниками-католиками [8, с. 27]. Відомий український дослідник історії церкви В. Ульяновський звертає увагу на те, що в українському селі людність продовжувала зберігати предківські традиції, у т. ч. щодо віри, однак вони через вихолощення розуміння символіки перетворилися в обрядовірство, коли основним завданням було триматися за букву старовини й не відступати від неї. Це призводило до збереження численних забобонів, повір'я, обрядів, які не мали жодного відношення до православної віри. Міське ж населення лише частково зберігало старовину як набутий генетично звичай. Впродовж XIX ст., зазначає той же автор, рішуче розходять в свідомості освіченої меншості православна віра та Російська Православна Церква як інституція, яка сама потерпала, затиснута в шори державного контролю. Усі заходи державної політики пропагувалися через Православну церкву. Це використовувалось

владою і для проведення етнічної уніфікації – ліплення єдиного руського/російського народу [9, с. 22].

При усіх мінусах співпраці ієрархів Православної церкви з владою Російської імперії, наприклад, на Волині (створення системи інформаторів із середовища духовенства) необхідно погодитись з думкою про те, що переважна більшість священників діяла в цьому питанні виходячи з особистих переконань, свято вірила у тріаду «православ'я–самодержавство–народність»; вони були дітьми свого часу і віддано служили цареві. При цьому священники самі не помічали як перетворювались на гвинтик у бюрократичній системі влади [10, с. 16].

Окремі церковні історики загалом позитивно оцінюють відновлення та розвиток православ'я на білоруських землях з кінця XVIII ст. Зокрема, до першого поділу Речі Посполитої тут існувала лише одна православна єпархія з єпископською кафедрою у Могильові, а на початку XX ст. їх було вже п'ять (Віленсько-Литовська, Гродненсько-Брестська, Мінсько-Туровська, Могильовсько-Мстиславська, Полоцько-Вітебська) [5]. Православна церква на українських землях у XIX ст. мала дев'ять єпархій, з них – три на Правобережжі: Волинську, Київську, Подільську й Брацлавську [11, с. 236].

Білоруський історик Ю. Литвиновська відмітила негативний вплив війни 1812 року на релігійне життя в Білорусі: насамперед серйозні матеріальні втрати церков та монастирів. Особливо постраждала Православна церква у Мінській єпархії та Греко-уніатська в Полоцькій. Там часто відбувалось руйнування храмів, пограбування цінностей церковних. Православ'я опинилося у найбільш складному становищі, а протиборство уніатського духовенства з православним набуло грубих, насильницьких форм [12, с. 90].

Російський історик І. Вібе звернула увагу на появу після польського повстання 1830–1831 рр. судових справ щодо переходів з православ'я у католицизм. Верховна влада, зазначає вона, оцінила вдалий досвід втручання у цей процес місцевої адміністрації в Києві та перенесла його у білоруські

губернії, де у цей час в масовому порядку закривались католицькі монастирі. Далі було вироблено нові законодавчі норми, що регулювали такі процеси. У 30-х роках XIX ст. активізувалась місіонерська діяльність Православної церкви в Білорусі, яка мала відповідну підтримку влади. Однак серед польських дворян виник опір цій місіонерській діяльності. З 1839 року після ліквідації Греко-уніатської церкви влада прийняла рішення остаточно нав'язати свою уяву про ідентичність населенню Західного краю. Запобігти покарання за відступництво у католицизм можна було тільки визнавши себе православним [13].

С. В. Морозова виявила на основі архівних джерел процеси опору деунізації, що відбувались у Білорусі в 1833–1839 рр. Зокрема, вона зазначає, що найбільший опір деунізації відбувався у Білоруській єпархії; з уніатського духовенства найбільш послідовними борцями за свою віру були ченці-базиліани [14, с. 156].

Щодо Правобережжя, в окремих останніх дослідженнях звертається увага на те, що приєднання уніатів і римо-католиків до Православної церкви здійснювалося за їхнім бажанням і за допомогою (що траплялося значно частіше) каральних заходів. Останні викликали спротив послідовників унії, їх підтримку й захист із боку римо-католицького духовенства та шляхти. Уряд так і не спромігся покласти край католицьким впливам на Правобережжі. Упродовж десятиріч після 1839 р. російські чиновники були змушені навертати уніатів у православ'я, адже вони ще довго трималися своєї віри й не сприймали релігії, що насаджувалася державою [3, с. 22].

Неоднозначні та суперечливі оцінки викликала діяльність та постать уніатського митрополита Йосипа Семашка. В окремих останніх українських публікаціях, зокрема Н. Г. Стоколос, звертається увага на переписку Й. Семашка, у якій пропонувалися примусові методи приєднання окремих представників уніатського духовенства до православ'я у 1830-х роках та відповідні жорсткі заходи щодо непокірних священиків [15, с. 100-101].

Білоруський дослідник, священник Олександр Романчук, вивчаючи релігійно-моральні аспекти діяльності митрополита Йосипа Семашка, зазначив, що починаючи з 1828 року він повністю присвятив себе справі возз'єднання уніатів з православними. Справа ця не давала йому ніяких особистих вигод, оскільки тоді не стояло питання про ліквідацію уніатства. В основі його рішення були чисті мотиви пошуку істинної віри та відповідні моральні принципи. Автор також вважає, що для католиків та для тих, хто вбачає в унії національну релігію білорусів, він завжди буде ренегатом [16].

Поширення православ'я у Білорусі в XIX ст. було, на думку окремих дослідників, процесом складним та багатограним, що викликав суперечності та сумніви у демократичних колах суспільства і навіть серед безпосередніх виконавців імперської політики. Вжиті адміністративні заходи значно розходилися з обіцяними пропагандою закликами про братерство білорусів та великоросів. Місцеві священники, колишні уніати, які були зобов'язані більше займатись душпастирською діяльністю, опинились у складному становищі, оскільки були втягнуті у політичні плани та заходи імперії. З 1863 року розпочався процес масової міграції російських православних священників до білоруських губерній. Це викликало вороже ставлення місцевого духовенства до приїжджих, оскільки перші вже давно керували своїми приходами, знали добре місцеві особливості та звичаї, користувалися авторитетом пастви.

У середині XIX ст., під пильним наглядом російського уряду, відбувалася серія судових справ про переманювання прихожан з православної віри у колишню уніатську. Влада Російської імперії вживала усіх заходів для припинення переманювання православних в інше віросповідання. Винні карались позбавленням своїх особистих та майнових прав і відправлялись до Сибіру або в урядові арестантські відділення. Місцеві дворяни-католики в Білорусі після польського повстання 1863–1864 рр., які певною мірою були причетні до цих подій, намагалися засвідчити свою лояльність уряду переходом у православну віру задля збереження своїх прав. Цей процес набув значного

поширення: за деякими даними, 30 тис. осіб з місцевої шляхти перейшла у православ'я у 1865–1866 рр.

Однак, у другій половині XIX ст. були випадки несприйняття православ'я місцевими жителями, особливо у Гродненській губернії. Наприклад, у 1871 р. в Поразавській парафії 491 особа виявила тверде бажання добровільно перейти у католицизм [17].

Загалом у другій половині XIX ст., особливо після скасування кріпосного права в Російській імперії, відбувається інтенсивний розвиток капіталістичних відносин, що викликає потребу у проведенні певних демократичних реформ в різних сферах життя. Процеси ці не оминули і Православну церкву, яка зазнала певного зменшення тиску та контролю з боку держави. Одним з напрямів реалізації цих реформ було поліпшення матеріального становища за рахунок скорочення його штату; при цьому православне духовенство білоруських єпархій особливо підтримувалося владою в 60-х рр. XIX ст. і єдине отримувало державні оклади. У той же час в інших єпархіях фінансування часто припинялося. Також скасовувалася передача у спадщину церковноприходських посад, оскільки це перешкоджало якісному професійному відбору претендентів на ці посади. Таким чином, духовенство перестало бути замкненим станом у суспільстві. Священники отримали право збиратись на з'їзди, обирати депутатів та благочинних. Духовенству було доручено викладання Закону Божого та інших предметів у початкових школах; підвищились вимоги до церковнослужителів – вони мали закінчувати духовні семінарії [18, с. 259–265]. Провідні українські дослідники з проблем релігієзнавства вважають, що названі заходи російського самодержавства мали на меті не лише сильніше прикути церкву до державної колісниці, а й піднести його авторитет і можливості як важливого духовного та ідеологічного важеля в Російській державі [11, с. 232].

Певний інтерес в історії відносин православ'я та католицизму у Білорусі в другій половині XIX ст. представляє проект унії 1865 р., розроблений російською владою з метою підпорядкування Римо-католицької церкви на цій

території новій, «зворотній» унії, в якій головне місце відводилось Православній церкві. На думку розробників, унія мала стати виявом ініціативи католицької громадськості. Сама Римо-католицька церква мала бути перейменована у Російську Кафолічну церкву, підпорядковану царській владі, з дотриманням латинських обрядів та пізніше об'єднаною з Православною церквою [19].

Говорячи про вплив православ'я на суспільні процеси, свідомість білоруського населення у XIX ст., зокрема, М. Долбілов зазначає, що народ шукав у релігії того, чого не вистачало у державній ідеології. У Північно-Західному краї (Білорусі) православ'я, на його думку, було істотним елементом формування модерної білоруської нації [20]. З іншого боку, православ'я в Білорусі у XIX ст. зазнало значної політизації та етнізації, насаджувалось як елемент зміцнення російського національного духу. Таку ж думку підтримує й значна частина інших білоруських дослідників. О. Філатова висловлює своє міркування щодо конфесійно-національного життя білорусько-литовських губерній у XIX ст. Вона вважає його не таким вже складним, як здається історикам, враховуючи доволі низький рівень освіченості населення, особливо селянства [21]. Щодо українського, так і щодо білоруського народу відкритим та складним залишається питання про те, який вплив мали і російський, і польський національний дух на формування їхньої релігійної та національної самосвідомості, у процесі створення української та білоруської націй. При цьому необхідно знову виділити роль православної віри, яка багато століть існувала на українських та білоруських землях, і, незважаючи на двохсотлітнє пригнічення під владою Речі Посполитої, змогла відродитись на цих землях у XIX ст. Навіть враховуючи прокатолицькі впливи певної частини населення Правобережної України та Білорусі, ми все ж маємо констатувати прагнення переважної більшості селян до православ'я.

З іншого боку, окремі провідні дослідники з історії конфесійно-етнічних трансформацій в Україні XIX ст. вважають, що цей період в історії Української

церкви відбувалась централізація, уніфікація та бюрократизація церковної системи. Складовими цього процесу були: формування єдиної структури церковної організації в Україні на кшталт російського синодального православ'я; ліквідація історичних, національних, регіональних особливостей релігійно-церковної практики, притаманної Українському православию [22, с. 20]. Одержавлення Російської православної церкви, її надмірна політизація, проблеми соціально-економічного характеру в ХІХ ст., на думку окремих дослідників релігійної політики царизму на Волині, дещо поглибили процес диференціації православ'я. Вони також вказують на низьку моральність частини православного духовенства, що робило його неспроможним виконувати покладені на нього функції іделогічного впливу [23, с. 192–193].

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки. По-перше, у ХІХ ст. на землях Правобережної України та Білорусі, що увійшли до складу Російської імперії, відбувався процес повернення та відродження православної віри – віри, яка протягом багатьох століть існувала тут, була основою культурно-релігійних процесів на цих землях. По-друге, процес повернення уніатів в лоно православ'я виявився набагато складнішим, ніж спочатку задумувала російська влада. Саме на цих новоприєднаних територіях найбільше виявив себе опір відродженню православ'я з боку римо-католицького кліру та польських землевласників. Самодержавна влада у боротьбі з цим опором викорінювала часто не лише усе польське, католицьке, а й місцеві релігійні особливості, традиції сповідування православної віри. Православна церква на цих землях переживала трансформаційні процеси, пов'язані із пристосуванням її до вимог та системи нової російської влади. Відносини ці, що в ідеалі мали бути гармонійними, насправді вели до повного підпорядкування церкви державою. Однак, слід зазначити, що церква, попри усі ці негативні процеси, продовжувала перебувати у складній взаємодії із владою, виконуючи свою головну місію. Представники влади теж залишались людьми із православним світоглядом. Певні позитивні зрушення у цих відносинах стали відбуватися у

другій половині XIX ст., під впливом розвитку капіталістичних відносин в Російській імперії та проведення відповідних буржуазних реформ.

Джерела та література:

1. Киприанович Г. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве с древнейшего до настоящего времени / Г. Киприанович. – 2-е доп. изд. – Вильна, 1899. – 305 с.
2. Левшун Л. Брестская церковная уния (1596 г.) как кризисный фактор в истории формирования белорусской культуры / Л. Левшун [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zapadrus.su>.
3. Буравський О. А. Інституалізаційні процеси в Римо-Католицькій церкві на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 09.00.11 / О. А. Буравський. – К.: Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, 2013. – 38 с.
4. Теплова В.А. Православная церковь Беларуси конец XV – начало XX в. / В. А. Теплова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sobor.by/bcerk>.
5. Архиепископ Афанасий (Мартос). Беларусь в исторической государственной и церковной жизни [Электронный ресурс] / А. Мартос. – Мн: Изд-во Белорусского экзархата, 2000. – 352 с. – Режим доступа: <http://old.pravoslavie.by/podpod>.
6. Гавриленков А. Ф. Политика государственной власти Российской империи в отношении православной церкви, инославных конфессий и авраамических (нехристианских) вероисповеданий в 1721—1917 гг.: сущность, принципы, эволюция : автореферат дис. док. ист. наук : 07.00.02 /А. Ф. Гавриленков; [Моск. гос. гуманитар. ун-т им. М. А. Шолохова]. — Москва, 2010. — 44 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.
7. Клименко О. Російське православ'я та ідея соборності / О. Клименко // Схід. – 2009. – №7 (98). – С. 106–110.
8. Денисюк В. І. Утвердження православ'я як засіб зміцнення позицій російської влади на Волині у 20–30-х рр. XIX ст. / В. І. Денисюк // // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – № 1: Історичні науки. – С. 23–27.
9. Ульяновський В. Минуле України через призму історії Православної Церкви: проблеми, уроки, перспективи / В. Ульяновський // Київська старовина. – 2003. – №5. – С. 3–28.
10. Баляс І. Громадянська позиція православного духовенства Волині в 30-ті роки XIX ст. / І. Баляс // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 76. – С. 15–17.
11. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Т-во «Знання» КОО, 1999. – 735 с.

- 12.Литвиновская, Ю.И. Восстановление позиций Православной церкви в Беларуси после войны 1812 г. / Ю.И. Литвиновская // Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. Вып. 5 / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2010. – С. 81–91.
- 13.Вибе И. Н. Вероисповедная политика самодержавия в Западном крае (1830–1855): специальность 07.00.02 "Отечеств. история" : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук / Вибе Ирина Николаевна; С.-Петербург. ин-т истории РАН. – СПб., 2009. – 26 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.
- 14.Морозова С. В. Сопротивление деунизации в Беларуси (1833–1839 гг.): новые источники // С. В. Морозова // Современные проблемы изучения истории Церкви. Международная научная конференция: Тезисы докладов. – Москва: Исторический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 2011. – С. 155–158.
- 15.Стоколос Н. Г. Практика вилучення і нищення "залишки Унії" на теренах Правобережної України та її наслідки (XIX – початок XX ст.) / Н. Г. Стоколос // Слов'янський вісник: зб. наук. пр. / Рівнен. ін-т слов'янознавства Київ. славіст. ун-ту; наук. ред.: С. С. Троян. – Рівне: РІС КСУ, 2012. – Вип. 14. – С.100–106.
- 16.Романчук А. Религиозно-нравственные аспекты деятельности Иосифа Семашко / А. Романчук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zapadrus.su>.
- 17.Пятчыц А. Пашырэнне праваслаўя ў Беларусі ў сярэдзіне – другой палове XIX ст. / А. Пятчыц // Беларускі гістарычны агляд. – Том 7. – Сшытак 2 (13) (Снежань 2000). – С. 327–350 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belhistory.eu>.
- 18.Карповіч, Н. В. Рэалізацыя царкоўных рэформ у 60–70-я гг. XIX ст. у Беларусі / Н. В. Карповіч // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 4 / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2009. – С. 259–265.
- 19.Шыбека З. Долбилов, Михаил /Сталюнас, Дариус. Обратная уния: из истории взаимоотношений между католицизмом и православием в Российской империи 1840–1873. Вильнюс: Liedykla, 2010. 274 с. / З. Шыбека // Беларускі гістарычны агляд. – Том 19. – Сшыткі 1-2 (36-37) (Снежань 2012). – С. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belhistory.eu>.
- 20.Шабациук А. Долбилов Михаил, Д. Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. 1000 с. / А. Шабациук // Беларускі гістарычны агляд. – Том 19. – Сшыткі 1-2 (36-37) (Снежань 2012). – С. 364–372 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belhistory.eu>.
- 21.Філатава А. Долбилов Михаил, Д. Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. 1000 с. / А.

Філатава // Беларускі гістарычны агляд. – Том 19. – Сшыткі 1-2 (36-37) (Снежань 2012). – С. 373–380 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belhistory.eu>.

22. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 09.00.11 / Н. Г. Стоколос / Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2003. – 47 с.
23. Жилюк С. І., Бойко Б. Є. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.): Монографія / С. І. Жилюк, Б. Є. Бойко. – Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. – 228 с.

Vlasyuk I. M. The Orthodox church and the state power on the Right-bank Ukraine and Byelorussia in the XIXth century.

In the article on the basis of scientific reserve of the modern ukrainian, byelorussian and russian historians the attempt of analysis of problems of position of the Orthodox church is done on Right-bank Ukraine and Byelorussia in the XIXth century, relationships with the state power.

Key words: Orthodox church, Greek Catholic Church, Catholic church, Right-bank Ukraine, Byelorussia, autocratic power.